

УДК 322.33:631.1

*Мельничук Л.С.,
к.е.н., старший викладач кафедри економіки
підприємств та землеустрою,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Земля, як продукт природи, серед інших матеріальних умов, є першою передумовою і природною основою виробництва. Земля з її ґрунтовим покривом, надрами, лісами, водами займає головне місце в розвитку суспільного виробництва і продуктивних сил. Як природний ресурс, вона є складовою частиною та основною особливістю виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств, становить природно-економічну основу процесу виробництва матеріальних благ, необхідних для існування людей і розвитку суспільства. Тому сільськогосподарське виробництво повинне поєднуватися із системою технічних та економічних заходів, спрямованих на її відтворення, охорону й раціональне використання. Необхідність ефективного використання земельних ресурсів зумовлюється ще й тим, що вони забезпечують життєдіяльність населення держави, створюють сировину для переробної промисловості. Таким чином, земельні ресурси, а саме їх ефективне використання становить основу для продовольчої безпеки країни. Раціональне використання земельних ресурсів та експлуатація їх із застосуванням природоохоронних заходів не втрачатиме актуальності ніколи, тому що незалежність країни в сучасному світі в першу чергу визначається забезпеченістю продовольством, яке можна досягти лише тоді, коли буде забезпечено стале використання земельних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам використання земель сільськогосподарського призначення присвячено роботи таких науковців, як В. Горлачук, Б. Данилишин, Д. Добряк, С. Дорогунцов, С. Кваша, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, А. Третьак, М. Хвесик та ін. Однак ці проблеми залишаються актуальними, потребують подальших досліджень і розробки рекомендацій для забезпечення ефективного розвитку землекористування.

Постановка завдання. Метою статті є визначення економічної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами на перспективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Земля в сільському господарстві функціонує як предмет праці, коли людина впливає на її верхній горизонт – ґрунт і створює необхідні умови для росту і розвитку сільськогосподарських культур. У той же час земля є і знаряддям праці, коли при обробітку рослин використовуються механічні, фізичні та біологічні властивості ґрунту для отримання

сільськогосподарської продукції. Отже, земля стає активним засобом виробництва в сільському господарстві. Вона виступає як необхідна матеріальна передумова процесу праці, одним з важливих речових факторів виробництва в сільському господарстві. Вона є особливим, єдиним, оригінальним засобом виробництва.

Реформування аграрного сектора економіки створило можливості збільшення кількості землекористувачів, підвищення рівня використання земельних угідь та збільшення обсягів виробництва продукції. Проте ступінь використання сільськогосподарських угідь у багатьох підприємствах допоки що залишається на досить низькому рівні.

В умовах, коли природні ресурси обмежені, а потреби населення постійно зростають, підвищення економічної ефективності їх використання набуває першочергового значення. Ефективна система сільськогосподарського землекористування має базуватися на охороні і розширеному відтворенні земельно-ресурсного потенціалу. Оптимальне сільськогосподарське землекористування повинно ґрунтуватися на таких загальних принципах:

1) використання земельних ресурсів є недоцільним, якщо це не відповідає одночасно інтересам людини і природи;

2) використання земельних ресурсів має завжди супроводжуватися їх охороною та відтворенням;

3) використання земельних ресурсів має відбуватися з врахуванням законів природи та природних умов.

На сучасному етапі спостерігається стала тенденція до зниження ефективності використання земельних ресурсів як на регіональному, так і на державному рівнях. Узагальнені дані щодо показників економічної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення в Україні наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка економічної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення в Україні

Показники	Роки							2013 у % до	
	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2005	2012
Площа с/г. угідь, тис. га	28472	28546	28513	28417	28881	29048	29310	102,9	100,9
Площа чистих парів	2428	1413	1523	1465	1211	1247	981	40,4	78,8
Посівна площа с/г. культур, тис га:									
зернові культури	15005	15636	15837	15090	15724	15449	16210	108,0	104,9
цукрові буряки	652	380	322	501	532	458	280	42,9	61,1
соняшник	3743	4306	4232	4572	4739	5194	5051	134,9	97,2
картопля	1514	1413	1409	1408	1439	1440	1388	91,7	96,4
овочі	465	458	451	462	498	494	483	103,9	97,7
Урожайність с/г. культур, з 1 га, ц:									
зернові культури	26,0	34,6	29,8	26,9	37,0	31,2	39,9	153,5	127,9
цукрові буряки	248	356	315	279	363	411	399	160,9	97,0
соняшник	12,8	15,3	15,2	15,0	18,4	16,5	21,7	169,5	131,5
картопля	128	139	139	132	168	161	160	125	99,4
овочі	157	174	183	174	195	199	200	127,4	100,5
Виробництво с/г. продукції на одну особу, кг:									
зернові культури	807	1152	999	856	1242	1014	1386	171,7	136,7
цукрові буряки	328	290	219	300	410	404	237	72,3	58,7
соняшник	100	141	138	148	190	184	243	243,0	132,1
картопля	413	423	427	408	531	510	489	118,4	95,9
овочі	155	172	181	177	215	220	217	140,0	98,6

Джерело : складено автором на основі [1]

За даними табл. 1 можна зробити висновки, що в Україні земельні ресурси використовуються не ефективно, незважаючи на те, що в державі зосереджені великі масиви сільськогосподарських угідь, які знаходяться у користуванні сільськогосподарських підприємств. В цілому Україна характеризується великою розораністю, площа сільськогосподарських угідь продовжує збільшуватися за рахунок зменшення площі земель іншого призначення, зменшуючи питому вагу природних кормових угідь, багаторічних насаджень, тощо. Площі чистих парів зменшились в 2013 році в порівнянні з 2005 роком на 59,6 %, та в порівнянні з 2012 роком – на 21,2 %, що зумовлено нераціональним використанням

земельних ресурсів, зміною технології та відмовою від використання сівозмін в процесі вирощування сільськогосподарських культур, що негативно впливає на екологічний стан землекористування.

Суттєві зміни відбуваються в структурі посівних площ сільськогосподарських культур. Особливу увагу варто звернути на збільшення посівних площ соняшнику в 2013 році в порівнянні з 2005 роком, вона збільшилась на 34,9 %. Варто зазначити, що соняшник – культура, яка виносить поживні речовини з ґрунту і, відповідно, збільшення площ під її посіви призводить до зменшення гумусу та зниження родючості сільськогосподарських земель.

Порушуються сівозміни. Різко зменшилося використання як органічних, так і мінеральних добрив. Майже не використовуються отрутохімікати. Порушується агротехніка як основної, так і передпосівної обробки ґрунту, агротехніка догляду за посівами, збирання врожаю. Все це призвело до різкого підвищення ступеня засміченості полів і, як наслідок, до зниження врожайності. Лише невелика кількість господарств, правильно використовуючи землю, досягли певних результатів – збереження і навіть підвищення врожайності. Підвищення врожайності зернових культур та соняшнику відбувається за рахунок використання нових сортів, що не завжди є екологічно безпечним процесом.

Загалом економічна ефективність використання земельних ресурсів має передбачати можливість не лише зменшення та ліквідацію негативних екологічних наслідків, але й створення умов для розширеного відтворення земельних ресурсів.

Також важливо відзначити, що в Україні достатньо висока сільськогосподарська освоєність земель – 68,9 %, а лісистість становить 17,6 % [2]. Велика розораність земель потребує не лише великої кількості техніки, матеріальних та людських ресурсів для обробки ґрунтів та догляду за посівами, але і знижує можливості загального підвищення продуктивності ріллі екологічно безпечними засобами. В останні роки особливо гостро відбувається стійка тенденція до погіршення якісного та екологічного стану сільськогосподарських угідь. В умовах екологічної кризи і відсутності необхідних матеріально-технічних засобів знизилася загальна культура землеробства, застосовуються ґрунторуйнівні типи систем землеробства і технології і тому сільськогосподарське використання земель набуває виснажливого характеру. Такі несприятливі процеси в майбутньому можуть стати загрозою національній безпеці України в частині забезпечення її мешканців продуктами харчування [3].

Приципово важливим є не тільки визначення оптимального співвідношення угідь, але й мінімально необхідної площі індивідуального природного біоценозу та оптимальної структури їх розміщення на території агроландшафту. При цьому можна досягти більшого ефекту, навіть за умови використання менших площ [4].

Варто зазначити, що реформування земельних відносин, зміна форм власності й господарювання на землі поки що не привели до поліпшення використання земель, підвищення продуктивності землеробства, оскільки сама тільки форма власності на землю (державна, комунальна та приватна) не може гарантувати захисту земель від руйнівних процесів, якщо ці питання не регулює держава, а навпаки, існує тенденція нераціонального використання земель та відхилення від обов'язкової системи сівозмін [5]. У землекористуванні спостерігаються екологічно небезпечні явища, які знижують родючість земель, знищення санітарно-захисних лісосмуг, зокрема уздовж річок та водоймищ, активізація ерозійних процесів, відбуваються процеси вторинного засолення ґрунтів. На жаль, заходи щодо підвищення родючості земель мають епізодичний характер. Проблематичним є фінансування програм щодо охорони та підвищення родючості земель.

Головними чинниками, що дестабілізують екологічно безпечний стан земель, є низка порушень природоохоронного та земельного законодавства [6].

Останнім часом призупинена державна підтримка програм підвищення родючості ґрунтів. Значне зменшення поголів'я худоби спричинило різке зменшення обсягів застосування органічних добрив, а високі ціни на мінеральні добрива стають перешкодою для їх застосування. Така ситуація посилює розвиток деградаційних процесів.

Потенціал виробництва сільськогосподарської продукції може бути реалізований лише через родючість ґрунтів. В розвинених країнах близько половини приросту врожаю одержують завдяки застосуванню мінеральних добрив. Практика світового сільськогосподарського виробництва свідчить, що добрива забезпечують підвищення врожайності на 41%, гербіциди – на 13-20%, сівозмінна і обробка ґрунту – на 11-18%, клімат – на 15%, гібридне насіння – на 8%, гідротехнічні меліорації – на 5%. Для належної оцінки стану ґрунтів і планування та здійснення заходів із запобігання деградації та регулювання ґрунтових процесів необхідна служба моніторингу [7].

Основними причинами низької ефективності використання сільськогосподарських угідь в Україні є наступні:

1. Слабкість фінансово-економічного становища сільськогосподарських підприємств, що унеможливує удосконалення технологічних операцій вирощування сільгоспкультур, оновлення матеріально-технічної бази, впровадження у виробництво інновацій.

2. Порушення оптимальної структури посівних площ сільгоспкультур, що призводить до виснаження ґрунтового покриву. Високий рівень рентабельності виробництва окремих сільськогосподарських культур (передусім це стосується насіння соняшнику), а також спеціалізація крупних сільгосппідприємств на вирощуванні експортоорієнтованих сільськогосподарських культур зернової групи призвели до

розширення площ посівів зернових та зернобобових культур у загальній посівній площі сільськогосподарських культур відповідно та зменшення площ посівів кормових культур.

3. Недостатній рівень внесення органічних та мінеральних добрив, що призводить до дефіциту поживних речовин в ґрунтах. Крім того, через переважне внесення сільгосппідприємствами азотних добрив відбувається порушення оптимального співвідношення поживних речовин у ґрунті, що призводить до його підкислення та погіршення якості виробленої продукції.

4. Низький рівень державної підтримки заходів щодо підвищення ефективності використання земельних ресурсів, охорони сільськогосподарських земель, їхнього раціонального використання, консервації деградованих і малопродуктивних земель.

5. Загальна низька культура землеробства та відсутність зацікавленості сільгоспвиробників у впровадженні нових технологій обробітку ґрунту.

6. Низький рівень використання сільськогосподарськими землекористувачами технології точного землеробства із застосуванням ГС технологій – системи менеджменту, яка за допомогою інформаційних технологій дає змогу приймати раціональні рішення з управління агроекологічним потенціалом землі під час організації виробництва у рослинництві. Така технологія дає змогу: здійснювати моніторинг урожайності диференційовано на окремих ділянках поля; виконувати роботи цілодобово; створювати у програмі геоінформаційної системи електронну карту сільськогосподарських угідь для аналізу ґрунтів; диференційовано вносити добрива у системі of-line залежно від забезпеченості ґрунту поживними речовинами та у системі on-line залежно від потреб рослин у даний час [8].

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток ефективного землекористування позитивно вплине на підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва та функціонування внутрішнього аграрного ринку. Отже, будуть створені важливі передумови для підвищення рівня доступності продуктів харчування та задоволення потреб споживачів. Що стосується правового аспекту підвищення ефективності використання земель і охорони їх, головним тут є подальше вдосконалення земельного законодавства, розробка механізму застосування законів. Здійснення земельних перетворень, зміна форм власності та господарювання не призвели до поліпшення землекористування, підвищення родючості ґрунтів. З урахуванням ситуації, що склалася, політика земельних відносин повинна бути спрямована не стільки на зміну земельної власності, скільки на створення умов для ефективного екологічно безпечного землекористування, підвищення родючості ґрунтів та зростання сільськогосподарського виробництва, сучасної і якісної рекультивациі порушених і забруднених земель.

Бібліографічний список

1. Україна у цифрах 2013 : [статистичний щорічник] / [За ред. О.Г. Осауленко]. – Київ, 2014. – 239 с.
2. Синякевич І.М. Екологічна і лісова політика / І.М. Синякевич // зб. наук.-техн. праць НЛТУ України – Львів : Вид-во ЗУКЦ, 2008. – Вип. 4. – 144 с.
3. Царенко О.М. Фінансово-економічний механізм землекористування / О.М. Царенко, А.В. Чупіс // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит». – 2001. – № 1. – С. 14-17.
4. Альбеценко О.С. Оптимізація структури земельних угідь сучасних агроландшафтів та формування екологічної мережі у сільськогосподарських підприємствах / О.С. Альбеценко // Науковий вісник ЛНУВМБТ ім. С.З. Гжицького. – 2012. – № 4(54). – С. 15-20.
5. Зінченко Т.Є. Інституціональні аспекти трансформації землекористувань населених пунктів в сучасних ринкових умовах / Т.Є. Зінченко. – Житомир : Вид-во "ПП Рута", 2010. – 214 с.
6. Проблеми формування та оцінки ефективності функціонування сучасних землегосподарських систем // Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Київ, 28 жовтня 2010 р. / Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – Київ, РВПС України НАН України, 2010. – 304 с.
7. Осипчук С.О. Сучасний стан сільськогосподарських угідь України та заходи його поліпшення / С.О. Осипчук, Й.М. Дорош [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 77.121.11.22/ecolib/6/33.doc.
8. Мазнев Г.Є. Геоінформаційні технології в аграрному виробництві / Г.Є. Мазнев // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 133.

References

1. Osaulenko, O.H. (2014), *Ukraine u tsyfrakh 2013 : [statystychnyi shchorichnyk]* [Ukraine in Figures 2013], Kyiv, 239 p.
2. Syniakevych, I.M. *Ekolohichna i lisova polityka : zb. nauk.-tekh. prats NLTU Ukrainy* – Lviv : Vyd-vo ZUKTs, 2008. – Vyp. 4. – 144 p.
3. Tsarenko, O.M. and Chupis, A.V. (2001), "Financial and economic mechanism of land use", *Visnyk Sumskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu. Seriiia «Finansy i kredyt»*, no.1, pp. 14-17.

4. Albeshchenko, O.S. (2012), "Optimization of land and modern agricultural landscapes establishment of ecological networks in agricultural enterprises", *Naukovyi visnyk LNUVMBT im. S.Z. Hzhyskoho*, no.4(54), pp. 15-20.

5. Zinchenko, T.Ye. (2010), *Instytutsionalni aspekty transformatsii zemlekorystuvan naselenykh punktiv v suchasnykh rynkovykh umovakh* [Institutional aspects of land use transformation settlements under current market conditions], Vyd-vo "PP Ruta", Zhytomyr, 214 p.

6. *Problemy formuvannia ta otsinky efektyvnosti funktsionuvannia suchasnykh zemlehospodarskykh system* [Problems of formation and evaluation of the functioning of modern zemlehospodarskykh], *Materialy Mizhnar. nauk. konf.*, [Materials Intern. Science. Conf., m. Kyiv, October 28, 2010], RVPS Ukraine NAN Ukraine, Kyiv, 304 p.

7. Osypchuk, S.O. and Dorosh, Y.M. "The current state of Ukraine's agricultural lands and measures to improve it", available at: 77.121.11.22/ecolib/6/33.doc (access date December 12, 2014).

8. Mazniev, H.Ye. (2011), "Geographic Information Technology in Agricultural production", *Ekonomika APK*, no.4, pp. 133.

Мельничук Л.С. ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Мета статті полягає у визначення економічної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами на перспективу.

Методика дослідження. В процесі дослідження було застосовано загальнонаукові методи – аналізу (для формування складу елементів ефективної системи землекористування), порівняння (для виявлення економічної ефективності використання земельних ресурсів), синтезу (для узагальнення та формування висновків).

Результати. Встановлені принципи на яких повинне ґрунтуватись оптимальне сільськогосподарське землекористування. Проаналізовано динаміку ефективності використання земельних ресурсів України, що підтвердило наявність проблеми неефективного їх використання. Виявлені основні причини низької ефективності використання земельних ресурсів, таких як: слабкість фінансово-економічного становища сільськогосподарських підприємств, порушення оптимальної структури посівних площ сільгоспкультур, недостатній рівень внесення органічних та мінеральних добрив, низький рівень державної підтримки заходів щодо підвищення ефективності використання земельних ресурсів, охорони сільськогосподарських земель, їхнього раціонального використання, загальна низька культура землеробства та відсутність зацікавленості сільгоспвиробників у впровадженні нових технологій обробітку ґрунту. Обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення земельного законодавства, розробки механізму застосування законів.

Наукова новизна. Проведене дослідження дало змогу визначити економічну ефективність використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами на перспективу.

Практична значущість. Отримані результати дослідження можуть бути використані при здійсненні подальших досліджень ефективності використання земельних ресурсів та при прийнятті управлінських рішень керівниками сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: земля, природні ресурси, ґрунт, земельні ресурси, урожайність, екологічні наслідки, сівзміна, урожайність, землекористування.

Melnychuk L.S. USE OF LAND RESOURCES EFFICIENCY BY AGRICULTURAL ENTERPRISES

Purpose. The purpose of the article is to determine the economic efficiency of land use by agricultural enterprises in the future.

Methodology of research. General scientific methods were applied in the study – analysis (for the formation of the elements of an effective system of land tenure), comparison (to identify the economic efficiency of land use), synthesis (to summarize and report).

Findings. The principle on which optimal agricultural land use should be based. The dynamic efficiency of Land Resources of Ukraine was analyzed, which confirmed a problem of inefficient use of land resources. The basic reasons for the low efficiency of land use were identified, such as weak financial and economic situation of farms, violation of optimal crop pattern crops, insufficient application of organic and mineral fertilizers, the low level of state support measures to improve the efficiency of land use, protection of agricultural land, their management, general low culture of agriculture and farmers' lack of interest in implementing new technologies cultivation. The necessity for further improvement of land legislation and the development of legal mechanism was confirmed.

Originality. The study made it possible to determine the economic efficiency of land use by agricultural enterprises in the future.

Practical value. The results of research can be used in carrying out further research on the efficiency and land use in decision-making farm management.

Key words: land, natural resources, soil, land, productivity, environmental effects, crop rotation, crop, land use.

Мельничук Л.С. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Цель статьи заключается в определении экономической эффективности использования земельных ресурсов сельскохозяйственными предприятиями на перспективу.

Методика исследования. В процессе исследования были применены общенаучные методы – анализа (для формирования состава элементов эффективной системы землепользования), сравнение (для выявления экономической эффективности использования земельных ресурсов), синтеза (для обобщения и формирования выводов).

Результаты. Установлены принципы, на которых должно основываться оптимальное сельскохозяйственное землепользование. Проанализирована динамика эффективности использования земельных ресурсов Украины, что подтвердило наличие проблемы неэффективного их использования. Выявлены основные причины низкой эффективности использования земельных ресурсов, таких как: слабость финансово-экономического положения сельскохозяйственных предприятий, нарушения оптимальной структуры посевных площадей сельскохозяйственных культур, недостаточный уровень внесения органических и минеральных удобрений, низкий уровень государственной поддержки мероприятий по повышению эффективности использования земельных ресурсов, охраны сельскохозяйственных земель, их рационального использования, общая низкая культура земледелия и отсутствие заинтересованности сельхозпроизводителей во внедрении новых технологий возделывания почвы. Обоснована необходимость дальнейшего совершенствования земельного законодательства, разработки механизма применения законов.

Научная новизна. Проведенное исследование позволило определить экономическую эффективность использования земельных ресурсов сельскохозяйственными предприятиями на перспективу.

Практическая значимость. Полученные результаты исследования могут быть использованы при осуществлении дальнейших исследований эффективности использования земельных ресурсов и при принятии управленческих решений руководителями сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: земля, природные ресурсы, почва, земельные ресурсы, урожайность, экологические последствия, севооборот, урожайность, землепользование.